

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

Διευθύντης: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ
ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
Α. 2018

ΓΥΡΩ ΣΤΗ ΝΕΑ "ΟΔΥΣΣΕΙΑ,"

Ένας νέος φιλόλογος με αξία, μαθητής του Συκουτρή, δ. κ. Βασ. Λαούρδας, δημοσιεύει ένα κριτικό δοκίμιο για την *Οδύσσεια* του Καζαντζάκη και μάς τάζει ένα μεγαλύτερο βιβλίο για το ίδιο θέμα. Καθώς μάς λέει κι' ο ίδιος (και το νιώθουμε δά κι' εμείς στις σελίδες του), ξεκίνησε στη δουλειά του γεμάτος πίστη για το έργο. Όμως, προτού φτάσει στο τέρμα, η πίστη του κλονίστηκε και το πόρισμά του είναι άρνητικό. Η κοσμοθεωρία της *Οδύσσειας* είναι «ψεύτικη» και «φριχτή», ο Όδυσσεας έχει «σάπια ψυχή και σάπιες αισθήσεις» κλπ. Ο νέος φιλόλογος δέ μιλά με κακία, μά αληθινά με κάποιον πόνο, με την πίκρα, θαρρείς, ενός προδωμένου έραστή.

Ο ποιητής αποκρίνεται μ' ένα πολυσέλιδο γράμμα στη *Νέα Έστία*. Κι' αυτός εκφράζεται δίχως κακία, Ισια-Ισια με πολύ γενναιοδωρή διάθεση απέναντι στην ηλικία του συνομιλητή του, όμως ο τόνος της πίκρας δέ λείπει από το γράμμα του. Και σε προηγούμενες απαντήσεις του στους κριτικούς του είδαμε την πίκρα να διαφαίνεται, πίκρα που μάς είναι πολύ σεβαστή και που την καταλαβαίνουμε απόλυτα. Όταν ένας άνθρωπος εξαιρετικός αφιερώνει τη ζωή του, με πνευματική ένταση και μ' αυτοθυσία που ξεπερνούν όλα τα γνωστά όρια, για να δώσει στον τόπο του ένα μεγάλο έργο, έχει το δικαίωμα ν' αξιώσει την περιέργεια, την προσοχή, το διάφορο και κάποια τέλος κατανόηση ή τουλάχιστο προσπάθεια για κατανόηση. Βλέποντας όμως το περίγυρο να στέκεται απέναντί του χρόνια τώρα ψυχρό, παραξενεμένο, δισταχτικό, τις περισσότερες φορές δλότελα αδιάφορο και πότε-πότε έχθρικό, ο ποιητής στενοχωριέται και θλίβεται και κλείνεται ολοένα περισσότερο στη νησιώτικη απομόνωσή του.

Μιλώντας ωστόσο για τον Καζαντζάκη, νομίζω πως ή τάξη απαιτεί να δείξουμε από την πρώτη στιγμή ότι καταλαβαίνουμε με ποιόν έχουμε να κάνουμε. Έγραψα κάποτε πως είναι ένας από τους σημαντικότερους ανθρώπους που διαθέτει ο σημερινός Έλληνας, και τη γνώμη μου βέβαια τη διατηρώ. Νομίζω πως ή μεγαλύτερη σημασία του βρίσκεται στον τρόπο που συνειδητοποίησε, έζησε και βασάνισε, με προ-

φητικές εκλάμψεις, το κεντρικό κοινωνικό και ιστορικό δράμα του αιώνα μας, το δράμα του ξεπεσμού και της διάλυσης του ευρωπαϊκού καπιταλισμού. Κανένας συγγραφέας Έλληνας δέ φαίνεται ως σήμερα να έχει νιώσει τόσο βαθιά, τόσο δυνατά, μά και με τόσο πλατιά και άκομμάτιστη αντίληψη, την αγωνία ενός κοινωνικού πολιτισμού που ξεσκίζεται μοναχός του με τη βία της ιστορικής ανάγκης, την παράλληλη αγωνία των καινούργιων κοινωνικών δυνάμεων που γυρεύουν τον έαυτό τους, την κρίση δλάκερου του ευρωπαϊκού κόσμου και, μέσα της, την κρίση του συγχρόνου ανθρώπου που πασχίζει να σώσει ή να ξαναπλάσει την ψυχή του. Από το πρίσμα αυτό κοιτάζω σαν ένα σύνολο και τη θεατρική προσπάθεια του Καζαντζάκη και το βασικό κείμενο της *Ασκητικής* και την πολύχρωμη σειρά του *Ταξιδεύοντας* και την *Οδύσεια* κι' ότι άλλο έχει δημοσιέψει.

Ανακατώνουμαι ωστόσο σε τούτην έδω τη συζήτηση μόνο και μόνο γιατί μου δίνει τη διάθεση να διατυπώσω μερικές γενικές παρατηρήσεις, κι' όχι για να κάνω κριτική της *Οδύσσειας*. Δεν άσκώ το λειτουργήμα του κριτικού, δεν έχω αναλάβει την υποχρέωση να κρίνω συστηματικά τα έργα του λόγου που γίνονται στις μέρες μου στην Ελλάδα. Είμαι ένας γραφιάς που λέει τη γνώμη του για τα ζητήματα της τέχνης όταν του έρθει ή όρεξη, πότε από αγάπη, πότε από αγανάκτηση, πότε πάλι για την ευχαρίστηση που του δίνει ή συζήτηση μ' ανθρώπους έξυπνους και καλλιεργημένους. Η κρίση μου είναι υποκειμενική, στηρίζεται σε συναισθηματικές καταστάσεις, και συχνά νιώθω, από τα ύστερα, πως έχει ανάγκη ν' αναθεωρηθεί. Μίλησα κάποτε πρόωρα για τον Καβάφη, κ' έπεσα έξω· πέρασαν χρόνια και πήρα τη γνώμη μου πίσω. Για το Σικελιανό άρνήθηκα να μιλήσω κριτικά ως τον καιρό που αισθάνθηκα ότι πραγματικά το θέμα είχε ώριμάσει στο νοῦ μου, δηλαδή μόλις φέτος. Για την *Οδύσεια* του Καζαντζάκη το λέω καθαρά πως δέ θεωρώ τον έαυτό μου προετοιμασμένο να την κρίνει και να την τοποθετήσει.

Διαισθάνουμαι όμως πως το έργο κρύβει σημαντικές ποσότητες πολύτιμα πράματα.

Τὰ σφραίνουμαι, δὲν τὰ βλέπω καθαρά. Πολύτιμα, θέλω νὰ πῶ, τόσο ἀπὸ αἰσθητικῆ ἀποψη ὅσο κι' ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Λιγότερο, νομίζω, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς φιλοσοφικῆς ἀναζήτησης. Στὸν τομέα αὐτὸν δὲν περιμένω νὰ μᾶς δώσει τίποτα ἀληθινὰ πρωτότυπο. Ὅμως ἡ βίωση ψυχικοῦ πόνου κι' ἀνησυχίας κι' ἀγωνίας ποὺ συμπυκνώνει τὸ ἔργο πρέπει νὰ εἶναι ἐξαιρετικῆ, κ' οἱ λυρικοὶ κραδασμοὶ του, δταν ξεχωρίσουν μὲς στὸν τεράστιο ὄγκο τοῦ ἀφηγηματικοῦ καὶ περιγραφικοῦ ὕλικου, μπορεῖ νὰ μᾶς καταπλήξουν. Φανερό εἶναι πὼς τὸ ἔργο δὲν κατάφερε ἀκόμα ν' ἀφομοιωθεῖ, ὄχι πιά ἀπὸ τὸ κοινὸ, μὰ οὔτε καὶ ἀπὸ τὸ στενὸ κύκλο τῶν εἰδικῶν. Θὰ περάσει, νομίζω, ἀρκετὸς καιρὸς ἀκόμα ὥσπου νὰ ξεκαθαριστεῖ ἡ σημασία του καὶ νὰ βγοῦνε στὴν ἐπιφάνεια τὰ κρυμμένα πράγματα ποὺ περιέχει. Ἴσως τοῦτο νὰ εἶναι δουλειὰ μᾶς γενεᾶς ποὺ ἐμεῖς δὲ θὰ τὴ γνωρίσουμε. Στὸ μεταξὺ ὅμως νομίζω πὼς χρωστοῦμε νὰ συνειδητοποιήσουμε καὶ ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὑπάρχει στὰ νεοελληνικὰ γράμματα ἓνα ζήτημα *Καζαντζάκης*, πολυσήμαντο κ' ἐκκρεμές, ποὺ περιμένει ἀπὸ τὸν καιρὸ τὴ λύση του, καθὼς ἄλλοτε τὸ ζήτημα *Καβάφη* ἢ τὸ ζήτημα *Κάλβου*. Ἄς τὸ θέσουμε τουλάχιστο, ἀφοῦ δὲν μποροῦμε ἀκόμα νὰ τὸ λύσουμε, ἄς τὸ καταγράψουμε, ἄς καταρτίσουμε σιγά-σιγά τὸ φάκελό του, κ' ἔχει ὁ Θεός.

* * *

Δυὸ λόγια τώρα γιὰ τὸν κ. Λαούρδα. Πολὺ ὀρθά, ὁ νέος φιλόλογος, θέλοντας νὰ χαράξει τὰ ὄρια τῆς κοσμοθεωρίας τῆς *Οδύσειας*, ἀναφέρεται στὴν *Ἀσκητική*, τὸ φιλοσοφικὸ «πιστεύω» τοῦ ποιητῆ, ποὺ δημοσιεύτηκε στὰ 1927 καὶ φαίνεται τόντι νὰ εἶναι τὸ κλειδί ὄλου τοῦ ἔργου του. Παραθέτει μάλιστα καὶ τὸ τέλος τοῦ περιφημοῦ αὐτοῦ δοκίμιου, μὲ ἀνέκδοτη τροποποίηση ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ ποιητής: «Πιστεύω σ' ἓνα Θεό, Ἄκριτα Διγενῆ, στρατευόμενον, πάσχοντα, μεγαλοδύναμον, ὄχι παντοδύναμον, πολεμιστὴ στὰ σύνορα, στρατηγόν, αὐτοκράτορα σὲ ὄλες τὶς φωτεινὰς δύνάμεις, τὶς ὄρατες καὶ τὶς ἀόρατες. Πιστεύω στ' ἀρίφνητα προσωπεῖα ποὺ πῆρε ὁ Θεὸς στοὺς αἰῶνες, κι' ἀφουγκράζομαι μὲ δέος τὴν ἀκατάλυτη ἐνότητα. Πιστεύω στὸν ἀγρυπνο ἀγῶνα του, ποὺ δαμάζει καὶ καρπίζει τὴν ὕλη — τὴ ζωοδόχο πηγὴ φυτῶν, ζώων κι' ἀνθρώπων. Πιστεύω στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, τὸ χωματένιο ἄλῶνι, ὅπου μέρα καὶ νύχτα παλεύει ὁ Ἄκριτας μὲ τὸ θάνατο. Βοήθεια! κράξεις, Κύριε, κι' ἀκούω. Μακάριοι ὅσοι ἀκοῦν, χυμοῦν νὰ σὲ λυτρώσουν, Κύριε, καὶ λέν: Ἐγὼ καὶ σὺ μονάχα ὑπάρχομε. Μακάριοι ὅσοι σὲ λύτρωσαν, σμίγουν μαζί σου, Κύριε, καὶ λέν: Ἐγὼ καὶ σὺ εἴμαστε ἓνα. Καὶ τρισμακάριοι ὅσοι

κρατοῦν καὶ δὲ λυγοῦν, ἀπάνω στοὺς ὤμους τους, τὸ μέγα, τὸ ἀποτρόπαιο μυστικόν: *Καὶ τὸ ἓνα τοῦτο δὲν ὑπάρχει.*»

Ἡ τροποποίηση ἔγινε ἀπὸ τὸ πρῶτο «*Μακάριοι*» καὶ κάτω. Ἡ ἔκδοση τοῦ 1927 τελείωνε μὲ τὶς ἐξῆς συντομώτερες φράσεις: «*Μακάριοι ὅσοι ἀκοῦνε, γιατί αὐτοὶ θὰ σωθοῦν πολεμώντας. Μακάριοι ὅσοι σώζονται, γιατί αὐτοὶ λευτερώνουν τὸ Θεὸ δημιουργώντας. Μακάριοι ὅσοι βαστοῦν ἀπάνω στοὺς ὤμους τους τὴν Ὑπέρτατη Εὐθύνη.*» Ἡ ἐντύπωσή μου εἶναι ὅτι ἡ τροποποίηση ἔχει σκοπὸ ν' ἀναπτύξει καὶ νὰ χρωματίσει τὴν ἀρχικὴ σκέψη τοῦ ποιητῆ, κι' ὄχι νὰ τὴν ἀλλάξει βασικά. Θὰ πρέπει, κατὰ συνέπεια, γιὰ τὴν πιὸ πλέρια κατανόηση τῆς σκέψης αὐτῆς, νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη καὶ τὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη μορφή της. Ὁ ἴδιος ὡστόσο ὁ Καζαντζάκης θὰ ἔκανε καλὰ νὰ μᾶς ἔδινε μιὰ ἐξήγηση στοῦ σημείου αὐτό.

Νὰ τώρα καὶ τοῦ κ. Λαούρδα τὸ σχόλιο: «*Αὐτὴ εἶναι ἡ κοσμοθεωρία τῆς Οδύσειας: Ἡρωικὸς μηδενισμὸς ἢ δημιουργία στὴν ἄβυσσο. Θὰ τὴν ἔλεγα κοσμοθεωρία ἀσιατικῆ, ἂν ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς δὲν τὴν ἠθελε σὰν κοσμοθεωρία τῆς κρητικῆς ψυχῆς. Ἡ Κρήτη ὅμως ποὺ εἶδε ὁ Καζαντζάκης εἶναι μιὰ Κρήτη καθαρὰ ἀσιατικῆ...*»

Ἐδῶ παύω νὰ καταλαβαίνω τὸ νέο φιλόλογο. Ὅταν λέμε γιὰ μιὰ σκέψη πὼς εἶναι ἀσιατικῆ, ὑποθέτω πὼς ἐννοοῦμε ὅτι ἡ σκέψη αὐτὴ βρίσκεται δεμένη κατὰ ἕναν τρόπο μὲ κάποια ἀπὸ τὰ γνωστὰ θρησκευτικὰ ἢ φιλοσοφικὰ δόγματα τῆς Ἀσίας. Πρέπει λοιπὸν νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἐξάρτησή της ἀπὸ τὸ πνεῦμα λ.χ. τοῦ Ἰσλάμ ἢ τοῦ βραχμανισμοῦ καὶ τοῦ βουδισμού ἢ τοῦ κομφουκιανισμοῦ κλπ. Τὸ νὰ ὑπάρχει κάποια συγγένεια ὕφους ἀνάμεσα σὲ ὀρισμένες ἀνατολικὲς διδασκαλίες καὶ στὴ σκέψη ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ μᾶς πείσει. Κι' ἂν τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα μᾶς ξεγελάσουν, χρωστοῦμε νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι πολὺ εὐκόλα κι' ἀβασάνιστα ξεγελαστήκαμε. Ἡ ἐξάρτηση πρέπει νὰ ἀφορᾷ τὴν οὐσίαν, κ' ἐκεῖ ψάχνω καὶ δὲν τὴ βρίσκω. Καταλαβαίνω ὅτι ὁ κ. Λαούρδας παρασύρθηκε, στὴ διατύπωση τῆς κρίσης του, ἀπὸ μιὰ βιαστικὴ ἀναπόληση τοῦ βουδικοῦ μηδενισμοῦ. Ἄν ζυγώσουμε ὅμως τὸ θέμα περισσότερο, δὲ νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ βροῦμε πραγματικὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ μιὰ σκέψη ποὺ τὴν ἐμπνέει ὁ ἠρωϊσμὸς τῆς ἀπελπισίας καὶ ποὺ ἀποβλέπει σὲ *μέχρις ἐσχάτων* τέντωμα τῆς θέλησης, καὶ σὲ μιὰ διδασκαλία ποὺ ἔχει σκοπὸ τὸ σκότωμα τῆς θέλησης, τὴν ἀπάρνηση κάθε δράσης, τὴν ἔκσταση μὲς στὴ νιρβάναν.

Πιστεύω ὅτι ἡ *Οδύσεια* εἶναι ἔργο πολὺ ἐπηρεασμένο στὴν καλλιτεχνικὴ του σύλληψη κ' ἐχτέλεση ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνατολικῆς τέχνης, ὅμως ὅτι ὁ κεντρικὸς τοῦ ψυχικὸς κ' ἰδεολογικὸς πυρήνας δὲν εἶναι

άσιατικός, αλλά ευρωπαϊκός. Είναι έργο που έκφραζει με τόν τρόπο του την άγωνιστική όρμη, τη μανία της δράσης για τη δράση, την κοινωνική και πολιτική ανησυχία, με τις παράλληλες οικοδομικές και καταστροφικές έκδηλώσεις της, την ανάγκη της φυγής, της περιπέτειας, του τρελλού ταξιδιού στα πέρατα του κόσμου, την ακοίμητη έρευνητική διάθεση του νοῦ, τη λαχτάρα της αλήθειας, τὸν ήρωικό τόντι μηδενισμό και τη δραματική μοῖρα του σύγχρονου Ευρωπαίου, του τραγικού Λευκού Ανθρώπου του 20ού αἰώνα. Δὲν μπορῶ νὰ προβλέψω ἂν τὸ έργο θὰ θεωρηθεῖ μιά μέρα ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ντοκουμέντα της εὐρωπαϊκῆς παρακμῆς ἢ ἂν θὰ βρεθοῦν μέσα του σπέρματα χρήσιμα γιὰ μελλοντικές πνευματικές γονιμοποιήσεις· θ' ἀποφύγω τέτοιους προφητικούς ἀκροβατισμούς. Νιώθω ὅμως (καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ἔχω καμμιά ἀμφιβολία) ὅτι ἡ *Οδύσεια* του Καζαντζάκη εἶναι έργο που δὲν μποροῦσε νὰ γραφεῖ ἀπὸ συγγραφέα που νὰ μὴν ἔχει ζήσει σύψυχα τὸ δράμα της Εὐρώπης τοῦ καιροῦ μας.

* *

Ἐπάρχει σὲ τούτη τὴ συζήτηση κ' ἓνα ἄλλο θέμα που μὲ βάζει σὲ σκέψεις. Ὁ κ. Λαούρδας ὑποστηρίζει ὅτι ἡ στάση του ἀπέναντι στὴν *Οδύσεια* εἶναι «ἐλληνική», καὶ φαίνεται σὰ νὰ θέλει νὰ στερεώσει τὴν καταδίκη του σὲ κάποιο δόγμα ἀσθητικῆς «ἐλληνικότητας», που δὲ σηκώνει πνευματικές προσπάθειες τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ποιητὴς στὴν ἀπάντησή του δὲ δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς ἀμφισβητεῖ τὴ νομιμότητα μιᾶς τέτοιας ἀποψῆς. Παραδέχεται πὼς ἡ ματιά του δὲν εἶναι «ἐλληνική» με τὴν καθαρὴ ἔννοια, τὴ χαρακτηρίζει ὅμως καὶ πάλι «κρητική», τονίζοντας ὅτι, στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο, ἡ Κρήτη εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὁμολογῶ πὼς καὶ τῶν δυὸ συζητητῶν οἱ ἀπόψεις μ' ἀφήνουν στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀνικανοποίητο. Ὁ νέος φιλόλογος φοβοῦμαι πὼς κλίνει ἐπικίνδυνα πρὸς ἓναν καινούργιο κλασικιστικὸ λογιστικισμό που δὲ νομίζω νὰ προαναγγέλλει τίποτα καλὸ (καὶ τὸν παρακαλῶ θερμὰ νὰ θεωρήσει τὶς παρατηρήσεις μου αὐτὲς σὰ μιά προειδοποίηση που τοῦ γίνεται με πνεῦμα φιλικὸ καὶ δίχως καθόλου φιλόνηκη διάθεση). Κι' ὁ ποιητὴς πάλι, γιὰ νὰ δικαιώσει τὸ έργο του, στέκεται σ' ἓναν πνευματικὸ τοπικισμό που δὲν καταλαβαίνω καλὰ τὴ χρησιμότητά του. Κ' οἱ δυὸ ἀπόψεις ὑποψιάζομαι ὅτι στενεύουν τὴν ἔννοια «Ἑλληνισμός», τέτοια που τείνει νὰ τὴ διαμορφώσει ἢ σύγχρονη συνείδησή μας.

Ὅταν μιλοῦμε σήμερα γιὰ ἐλληνικὴ παράδοση, βάζουμε στὸ νοῦ μιά πνευματικὴ

καὶ ἠθικὴ ἐξέλιξη μακρόσυρτη καὶ πολυποίκιλη, με πλῆθος διακλαδώσεις που μπλέκονται ἀναμεταξύ τους καὶ συχνὰ ἀντιστρατεύονται ἢ μιά στὴν ἄλλη, μὰ δημιουργοῦν ὡστόσο ἓνα σύνολο ἐνιαῖο, με θαυμαστὸ πλοῦτο μορφῶν. Φτωχὸς λοιπὸν μᾶς φαίνεται ὁ ζήλος τῶν διανοητῶν που πασχίζουν νὰ περιορίσουν τὴν παράδοσή μας σ' ἓνα μικρὸ διάστημα χρόνου, ἀξάφνα στὶς τρεῖς γενεές τοῦ 5ου αἰώνα π.Χ., ὅσο κι' ἂν εἶναι περίλαμπρη καὶ καταπληκτικὴ καὶ μοναδικὴ στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου ἢ πνευματικὴ συγκομιδὴ της κλασικῆς ἐποχῆς. Φτωχὸς καὶ ἄγονος, γιὰ τὴ στηρίζεται σὲ μιά θεωρητικὴ ἀφαίρεση, σὲ μιά σύλληψη πανεπιστημιακῆ, ἀντίθετη στὴ ζωντανὴ πραγματικότητα τοῦ τόπου μας, που, ἐξὸν ἀπὸ τὸ πολὺδοξο κλασικὸ ἰδανικὸ, περιέχει, στὴ μνήμη της καὶ στὶς κληρονομικότητες της, τὸ θρύλο τοῦ Μεγαλέξαντρου, τὴν ἀπέραντη ἀνθήση τοῦ ἐλληνιστικοῦ κόσμου, τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, τὰ χίλια χρόνια της βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴ μεγάλη της τέχνη, τὸν κοινοτικὸ μας πολιτισμὸ τῆς Τουρκοκρατίας, τὶς περιπέτειες τῆς Διασπορᾶς, τὴν Κλεφτουριά, τὴ δημοτικὴ ποίηση, τὸ Εἰκοσιένα, τὸ καινούργιο Κράτος με τοὺς ἀγῶνες του καὶ τὰ παθήματά του, ὅλα αὐτὰ δεμένα τὸ ἓνα με τ' ἄλλο σ' ἐνότητα ὀργανικῆ. Μέσα σὲ τούτη τὴ ζωντανὴ, τὴ ζεστὴ ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς παράδοσης, ζεῖ καὶ τὸ κλασικὸ ἰδανικὸ ὡς ἓνα μέλος της ἀναπόσπαστο, που τὴν ἐπηρεάζει ἀνεκαθεν καὶ βαθύτατα, μὰ κ' ἐπηρεάζεται ὀλοένα ἀπ' αὐτήν. Ἡ προσπάθεια νὰ χωριστεῖ τὸ ἰδανικὸ τοῦτο ἀπὸ κάθε ὀργανικὴ του συνέχεια, ν' ἀπομονωθεῖ καὶ νὰ ὑψωθεῖ στὴ θέση δόγματος μονοπωλιακοῦ τοῦ πνεύματος, ἀναιρώντας ὅλη τὴν ἐξαισία ποικιλία τῶν ἐλληνικῶν μορφῶν ζωῆς καὶ δημιουργίας, ἔγινε πολλές φορές καὶ με διάφορες προφάσεις ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς χώρας μας καὶ πάντα καταστάλαξε στὰ νεκρὰ βάλτα τοῦ σχολαστικισμοῦ.

Μὰ δὲ σταματᾶ στὴν ἰδιαιτέρη παράδοσή μας, ὅσο κι' ἂν εἶναι ἡ σημερινὴ παράδοση αὐτὴ πολυσύνθετη καὶ πλατύχωρη, ἢ συνείδηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σὰ μέλη τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ἀνήκουμε στὴν Εὐρώπη γεωγραφικά, ὀικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά, συμμετέχουμε ὀλόβολα στὴ ζωὴ της, πάσχουμε μαζί της, χανόμαστε μαζί της, καὶ σωζόμαστε, ἂν σωζόμαστε, πάλι μαζί της. Ὅλα τούτα, σήμερα, 1943, δὲ χρειάζονται βέβαια παραπομπές γιὰ νὰ τ' ἀποδείξει κανεὶς. Μὰ κ' ἡ πνευματικὴ μας ἀλληλεξάρτηση με τὴ Δύση εἶναι μιά ἀτράνταχτη πραγματικότητα τῆς ὑπαρξῆς μας ἀπὸ τὰ βάθη κιόλας τῶν μέσων χρόνων, πραγματικότητα που ἐδραϊώθηκε κατὰ πρῶτο λόγο ἀκριβῶς στὸ τεράστιο γόητρο τοῦ κλασικοῦ ἰδανικοῦ. Ἡ Εὐρώπη ὀλάκερη, με τὰ βιβλία της, τὶς ἰδέες της, τὰ σύμβολά της, εἶναι κομμάτι

του σημερινού έαυτού μας, καθώς και τα αρχαία γράμματα, το ρωμαϊκό δίκαιο κι' ότι άλλο συντέλεσε στο να γίνουμε αυτό που είμαστε. Είναι κάτι που μάς έπλασε, και προσέτι είμαστε κ' εμείς, μ' όλες δυνάμεις έχουμε, κάτι που την πλάθει αυτήν, ένα μικρό μά ζωντανό μόριο της δικής της ζωής.

Ούτε ωστόσο και στο σημείο αυτό σώνεται ή νεώτερη ελληνικότητά μας, γιατί όσο βαθιά και σφιχτά κι' αν ανήκουμε στην Εύρώπη, υπάρχει πάντα μιὰ πλευρά του έαυτού μας που άκουμπά στην 'Ανατολή, μιὰ πλευρά που οι παλαιότεροι μας, με την κάποια νεοπλουτική ξυπασία που χαρακτηρίζει συνήθως τις καινούργιες κοινωνίες, ντρεπόντανε να τη φανερώσουνε, μά που εμείς, ώριμότεροι και πιό σίγουροι στα πόδια μας, τη νιώθουμε σαν έναν πλουτισμό της ζωής μας και δέ θέλουμε να τη χάσουμε. Συνεννοούμαστε με τό Γάλλο, όμως συνεννοούμαστε και με τόν 'Αρμένη. Ζούμε στο ρυθμό της δυτικής ζωής, είμαστε μέρος της Εύρώπης, όμως δέν υπάρχει άμφιβολία πώς ή πολυσύνθετη ιδιοσυγκρασία μας ανήκει ταυτόχρονα και σε κάποιαν 'Ανατολή, που δέν είναι ωστόσο ή μεγάλη 'Ασία, μά μιὰ 'Ανατολή πιό κοντινή, ήμερη και οικεία. Είναι ο γεωγραφικός χώρος που ο Μακ. Μητροπολίτης Χρυσάνθος καθόρισε, με μιὰ έκφραση δυστυχώς άμετάφραστη στη δημοτική, ως την καθ' ήμās 'Ανατολή, χώρος που κλείνει μέσα του τη Βαλκανική, τη Μαύρη Θάλασσα, τη Μικρασία ως τόν Καύκασο κι' ως τη Μεσοποταμία, κι' όλόκληρη την 'Ανατολική Μεσόγειο με τούς τόπους που απλώνονται στις άκρογιαλιές της. Και τούτος ο κόσμος περιέχεται στην πραγματικότητα της ζωής μας και θά εΐταν άσυλλόγιστος αυτοακρωτηριασμός και στένεμα τών όριζόντων μας τό να θελήσουμε να έξουδετερώσουμε τά στοιχεία του πνευματικού έαυτού μας που βρίσκονται σ' έπαφή κι' ανταπόκριση μαζί του.

Μά κ' ύστερα άπ' όλην αυτή τη διαδρομή που κάναμε με λιγοστές φράσεις στο χώρο και στο χρόνο, μεγάλη θά εΐταν ή άφέλειά μας αν νομίζαμε ότι χαράξαμε τά τελειωτικά όρια της ελληνικότητας, ότι βρήκαμε τάχα τό βασικό δόγμα που δέν μπορεί να τό παραβεί ή πνευματική ζωή της 'Ελλάδας δίχως ν' άναιρέσει τόν έαυτό της. Γιατί ο 'Ελληνισμός ζεί, άρα άλλάζει όλοένα σύσταση και μορφή, ανανεώνεται, αναπροσαρμόζεται σε καινούργιες περιστάσεις, άφομοιώνει καινούργιες επιδράσεις, ανακαλύπτει δρόμους που δέν περιμένε, φτιάνει έργα πρωτότυπα, διαμορ-

φώνει αντιπροσωπευτικούς τύπους άλλιωτικούς από κείνους που ήξερε. Δέν υπάρχει λοιπόν, ούτε θά υπάρξει, όσο ο 'Ελληνισμός είναι ζωντανός, σύστημα κανόνων που να ρυθμίζει όριστικά πότε ένα έργο είναι ελληνικό και πότε δέν είναι. Ο μόνος κανόνας της ελληνικότητας, που σηκώνει ή δική μου τουλάχιστο συνείδηση, είναι τούτος: 'Ελληνικό είναι κάθε έργο που βγαίνει με ειλικρίνεια από τη ζωή, την καρδιά και τη σκέψη τών ανθρώπων του έθνους μας.

Συλλογιστείτε τώρα, σ' αυτά τά διακόσια χρόνια που άποτελούν την καθαυτό νεοελληνική Ιστορία, από τό ξύπνημα του γένους που σημειώθηκε στα μέσα του 18ου αΐωνα και δώθε, ποιοί διαλεχτοί άνθρωποι εκπροσώπησαν πιό έντονα και πιό παραστατικά την πνευματική και ήθική μας ζωή. Ο Ρήγας Φεραίος, ο Κοραής, ο Στρατηγός Μακρυγιάννης, ο Σολωμός, ο Κάλβος, ο Ψυχάρης, ο Παπαδιαμάντης, ο Παλαμάς, ο Καβάφης, ο Σικελιανός. Τί ποικιλία στις ιδιοσυγκρασίες, στις νοοτροπίες, στις τάσεις, στους τρόπους της έκφρασης! Ποικιλία μάλιστα που μπορεί, στο πρώτο κατάγμα, να είναι και κάπως άνησυχητική και να κάνει τούς βιαστικούς παρατηρητές ν' άναρωτιούνται αν υπάρχει τίποτα κοινό ανάμεσα στις τόσο διαφορετικές αυτές μορφές. Κι' ωστόσο τό κάτι τό κοινό που συντελεί ανάμεσά τους την ένότητα υπάρχει άναμφισβήτητα, κ' είναι τούτο άκριβώς που προσπαθούμε να ζυγώσουμε: ο άέρας, ο τόνος, ή ύφή, ή ψυχή του Νεοελληνισμού. Είναι ο Νεοελληνισμός, όχι δόγμα, σύστημα, διδασκαλία, σχολή, νόμος άπαράβατος, παρά Ισα-Ισα ζωή, κίνηση, αντίφαση, άναζήτηση, ταξίδι, θάλασσα άνοιχτή.

'Αφού λοιπόν γεννήθηκε ζήτημα που ανήκει τέλος - πάντων ο Νίκος Καζαντζάκης, αν είναι κλασικός 'Ελληνας ή 'Ασιάτης ή φορέας της κοσμοθεωρίας της Κρήτης, θά πώ κ' έγώ την ταπεινή μου γνώμη, ότι ο ποιητής της *Οδύσειας* δέν είναι άλλο τίποτα παρά Νεοέλληνας, σαν αυτούς που όνόμασα και σαν κ' έμās. Γιατί πιστεύω πώς ο σύγχρονος 'Ελληνισμός, που χώρεσε ως τώρα μέσα του κ' έναρμόνισε τόσα πράματα που έμοιαζαν άσυμβίβαστα, είναι ικανός να περιλάβει άλλα τόσα και περισσότερα, και δέν υπάρχει λόγος ν' αφήσει έξω τούτον τόν τελευταίο καρπό του, τό έπος τών 33.333 στίχων, γραμμένο ελληνικά μ' ευρωπαϊκές άνησυχίες κι' ανατολικές επιδράσεις, και με πολύπαθη, πολύπλοκη και πολύπραγη ψυχή ρωμαϊκή.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ